

УДК 343.137.5(477)

С. С. Пієв**ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Розглянуто положення міжнародно-правових актів та національного законодавства з питань регламентації кримінального провадження щодо неповнолітніх. Особливо досліджено питання щодо визначення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, відповідно до законодавства України та деяких інших країн. Запропоновано періодизацію віку неповнолітньої особи залежно від можливості вчинення нею нетяжкого суспільно небезпечного діяння та залучення її у зв'язку з цим до кримінального судочинства. Сформульовано поняття неповнолітнього підозрюваного.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, КПК України, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, досудове розслідування, неповнолітній підозрюваний, вік особи, законний представник, захист неповнолітньої особи.

Постановка проблеми. Вікові особливості неповнолітніх викликають необхідність диференційовано підходити до правової регламентації досудового та судового провадження, що знайшло відображення у главі 38, а також ряді загальних положень чинного КПК України. Питання досудового розслідування за участю неповнолітніх мають особливу значущість, оскільки, по-перше, саме на цій стадії кримінального процесу прав і свобод особи торкаються найбільш гостро, а по-друге, від якості проведеного розслідування багато в чому залежить досягнення усіх цілей кримінального судочинства за даною категорією проваджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правова регламентація кримінального провадження щодо неповнолітніх привертає увагу багатьох науковців та практиків. Питанням, пов'язаним з участю неповнолітніх у кримінальному судочинстві, присвятили свої праці Ю. П. Аленін, С. Є. Абламський, Ю. В. Баулін, В. Д. Бринцев, О. Х. Галімов, Є. М. Гідулянова, А. Є. Годубов, Г. В. Дідківська, В. В. Долежан, А. Я. Дубинський, С. М. Зеленський, В. С. Зеленецький, Л. Л. Каневський, В. П. Кашепов, М. І. Копет, О. О. Левендаренко, В. В. Леоненко, О. В. Мартовицька, Г. М. Міньковський, Г. М. Омеляненко, В. Т. Очередін, Н. В. Павлюк, А. М. Палюх, В. Я. Рибальська, А. Б. Романюк, Н. Ш. Сафін, В. В. Сташис, Т. Г. Фоміна, В. В. Шимановський, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно та інші. Однак слід зазначити, що більшість досліджень проводилось ще до прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України. У зв'язку з тим залишається ряд актуальних питань, пов'язаних із участю неповнолітньої особи у кримінальному судочинстві.

Згідно з поширеною серед науковців думкою неповнолітній – це та особа, яка не досягла певного віку, з яким закон пов'язує повну цивільну дієздатність, тобто можливість реалізувати в повному обсязі передбачені Конституцією та іншими законами суб'єктивні права,

© Пієв С. С., 2015

свободи і юридичні обов'язки [1, с. 11], однак таке визначення не є повним.

Мета цієї статті полягає у теоретичному дослідженні та визначенні поняття неповнолітнього підозрюваного.

Виклад основного матеріалу. Суттєве значення при дослідженні поняття «неповнолітній підозрюваний» має звернення до міжнародно-правових актів. Так, у ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 року визначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [2]. У ст. 11 Правил ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, вказано, що неповнолітнім є будь-яка особа у віці до 18 років. Вікова межа, з досягненням якої має бути заборонено позбавлення дитини свободи, повинна визначатися законом [3].

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), не визначають вікової межі повноліття, проте їх ст. 2.2 містить визначення поняття «неповнолітній», згідно з яким ним є дитина або молода людина, яка у межах існуючої правової системи може бути притягнута за правопорушення до відповідальності у такій формі, що відрізняється від форми відповідальності, що застосовується до дорослого [4]. У цьому міжнародному документі чітко не визначається вік кримінальної відповідальності, оскільки, як зазначено у коментарі до ст. 4.1 Пекінських правил, мінімальні межі віку кримінальної відповідальності дуже відрізняються залежно від історичних і культурних особливостей. Використання сучасного підходу полягає у визначенні здатності дитини перенести пов'язані з кримінальною відповідальністю моральні та психологічні аспекти, тобто у визначенні можливості притягнення дитини до відповідальності з огляду на індивідуальні особливості та сприйняття і розуміння нею відповідальності за явно антигромадську поведінку. Якщо вікова межа кримінальної відповідальності встановлена на занадто низькому рівні або взагалі не встановлена, поняття відповідальності стає безглуздом. Загалом існує зв'язок між поняттям відповідальності за правопорушення або злочинну поведінку та іншими соціальними правами і обов'язками (такими, як сімейний стан, громадянське повноліття тощо). Тому слід докласти зусиль для встановлення розумної вікової межі нижнього рівня, яка могла б застосовуватись у міжнародному масштабі.

У межах нашої статті також необхідно дослідити, як поняття неповнолітнього розкривається у національному законодавстві. Так, у ст. 6 Сімейного кодексу України вказано, що неповнолітньою вважається дитина у віці від 14 до 18 років, а малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років [5]. Крім того, у ст. 32 Цивільного кодексу України вказано, що неповнолітня особа – це фізична особа у віці від 14 до 18 років [6]. У ст. 187 Кодексу законів про працю України зазначено, що неповнолітні – це особи, які не досягли 18 років [7].

Але вбачається, що у цьому законі не вказано нижньої вікової межі. Аналогічне визначення міститься й у ст. 32 Житлового кодексу [8], а також у ст. 1 закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [9]. Крім того, важливо зрозуміти, як поняття неповнолітнього визначено у кримінальному процесуальному законодавстві. Так, у п. 12 ст. 3 чинного КПК України вказано, що неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а в п. 11 визначено, що малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Поняття підозрюваного визначено у ст. 42 КПК України. У главі 38 КПК України, що присвячена кримінальному провадженню щодо неповнолітнього, поняття неповнолітнього підозрюваного не визначено.

Кримінальний кодекс України поняття неповнолітньої особи не містить, але встановлює 16-річний вік, по досягненню якого неповнолітній підлягає кримінальній відповідальності (ч. 1 ст. 22 КК України) [10]. Однак в окремих випадках до кримінальної відповідальності притягуються особи, які на момент вчинення злочину досягли 14-річного віку. Злочини, за які кримінальна відповідальність настає з 14 років, перелічені у положеннях ч. 2 ст. 22 КК України, і цей перелік є вичерпним.

За багатьма вітчизняними дослідженнями обмеження мінімально-го віку кримінальної відповідальності 14–16 роками пов'язано з тим, що саме у цьому віці відбувається становлення підлітка як особистості, перехід від дитячого стану до дорослого. У цьому віці неповнолітні вже можуть розуміти й оцінювати свої вчинки, хоча психіка їх ще не зовсім сформована і вони не завжди критично ставляться до своїх дій, схильні до наслідування, можуть вчинити правопорушення із помилкових уявлень про товариство, нерідко неспроможні протистояти негативному впливові їх оточення. У цей період підліткам притаманні бурхлива енергія, емоційність, імпульсивність, сприйнятливність. Вони, як правило, довірливі та люблять фантазувати. У цьому віці виявляється зацікавленість до пригод, подорожей, виникають різні захоплення, прагнення продемонструвати свою самостійність тощо. Враховуючи все це, Кримінальний кодекс України передбачає певні особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ XV Загальної частини КК України).

Для порівняння зазначимо, що мінімальний вік притягнення особи до кримінальної відповідальності у законодавствах різних країн визначений по-різному: в Австрії, Німеччині, Японії – 14 років, у Франції – 13 років, у Новій Зеландії – 10 років, Ірландії – 7 років [11, с. 412]. Встановлення різного віку притягнення осіб до кримінальної відповідальності у різних країнах пов'язано також із тим, що міжнародні правові акти чітко не визначають мінімальний вік притягнення до кримінальної відповідальності. Як зазначено у коментарях до ст. 2 Пекінських правил, вікові межі залежатимуть і будуть прямо поставлені в залежність від положень кожної правової системи,

таким чином повністю враховуючи економічні, соціальні, політичні, культурні та правові системи країн-учасниць. Тому поняття «неповнолітній» у світі охоплює широкий віковий діапазон від 7 до 18 років або старше.

Порівнюючи мінімальний вік кримінальної відповідальності у різних країнах, можна зробити висновок, що національне кримінальне законодавство встановлює достатньо високий новий рівень для кримінальної відповідальності. Водночас останнім часом у дискусії з цих питань все більше науковців порушують питання про пониження віку кримінальної відповідальності. Так, зокрема, В. Ф. Мороз вважає, що у зв'язку з тими новоутвореннями, які з'являються на початку підліткового віку (11–12 років), підлітки здатні до організованої та цілеспрямованої діяльності, і 11–13-річний підліток здатний до вчинення підготовленого і добре спрямованого злочину; хоча 11–13-річний підліток багато чого ще не розуміє, кожний усвідомлює, що таке життя і смерть, що таке біль та ін. Тому автор пропонує притягати до кримінальної відповідальності неповнолітніх віком 11–13 років [12, с. 74–75]. На думку окремих науковців, слід понизити вік за вчинення неповнолітнім дій, які підпадають під кримінальну відповідальність, зокрема з 14 до 10 років, оскільки вже у 10-літньому віці на сьогодні дитина здатна у повному обсязі усвідомлювати і суспільну небезпеку, і кримінальну протиправність усіх вчинених нею діянь. Якщо дитина буде усвідомлювати, що за вчинені нею протиправні дії може настати кримінальне покарання, то, можливо, це зможе попередити вчинення нею злочину [13, с. 149]. Деякі автори наголошують на необхідності встановлення віку кримінальної відповідальності за вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину з 12 років [14, с. 77].

Дійсно, установлено, що сучасні підлітки у віці 11–13 років уже розуміють сутність багатьох кримінально-правових заборон [15, с. 399]. Водночас вважаємо, що у дитини віком до 14 років відсутня здатність передбачати результати своєї діяльності та правильно давати оцінку, зокрема, яку користь чи шкоду вона може принести суспільству. Тому ми підтримуємо позицію законодавця у даному питанні і вважаємо, що у період становлення ювенальної юстиції в нашій державі необхідно не знижувати вік кримінальної відповідальності, а навпаки, вести мову про посилення профілактичної роботи серед молоді. Крім того, слід врахувати, що останнім часом більшість країн пропонують замінити судовий порядок вирішення справи щодо неповнолітніх на альтернативний, який унеможливує участь дитини у кримінальному процесі. З цього питання слід звернутись до висловлювань відомого процесуаліста І. Я. Фойницького, який наголошував, що, як показує досвід, для осіб з нерозвинутою свідомістю та крихкою сприйнятливістю, не зміцнілих характером та схильних швидко захоплюватися прикладом, звичайне судове провадження пов'язане з багатьма небезпечностями. Урочистість процесу в їхніх очах служить до звеличування злочину і збуджує

прагнення до помилкової слави між однолітками і злочинцями; гласність розбору знайомить їх з такими сторонами злочинного життя, які від юнака повинні бути приховані якомога довше, і обертає залу суду немовби у школу злочинів. Іноді ж під впливом віку самі заходи, які застосовуються державою до винуватців, змінюються, і замість заходів каральних призначаються заходи виховні, для встановлення яких звичайний кримінальний суд не зовсім підходить [16, с. 507–508], що ми підтримуємо.

Стосовно питання щодо притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності необхідно наголосити, що у кримінальному процесуальному законодавстві виділена окрема категорія неповнолітніх – це особи, які після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Тобто це неповнолітні, які вчинили діяння у віці з 11 до 14 (16) років. Вказана категорія осіб не є суб'єктом злочину. Разом з тим законодавець запровадив особливий порядок кримінального провадження щодо таких осіб. Досудове розслідування проводиться за певними правилами, визначеними § 2 глави 38 чинного КПК України. Проблемам участі малолітніх у кримінальному провадженні останнім часом присвятили свої дисертаційні дослідження Є. М. Гідулянова [17], С. М. Зеленський [18], Л. М. Палюх [19].

З урахуванням вказаного, можна визначити, що існує певна періодизація віку неповнолітньої особи. На це доречно вказують і деякі науковці. Відповідно до кримінального законодавства України Є. Д. Лук'янчиков та Д. П. Письменний розподілили неповнолітніх на три групи. До першої групи, на їх думку, належать особи до 14 років, які не несуть кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечних дій. Другу групу складають особи у віці від 14 до 16 років, які несуть кримінальну відповідальність не за всі злочини, а лише за ті, які становлять підвищену суспільну небезпеку. До третьої групи неповнолітніх входять особи від 16 до 18 років, які підлягають кримінальній відповідальності у загальному порядку [20, с. 43]. Враховуючи положення кримінального процесуального законодавства, така періодизація потребує уточнення, а саме виділення окремо осіб до 11 років, тобто таких, які не залучаються до кримінального судочинства, та осіб від 11 до 14 років, тобто таких, які не є суб'єктами злочину, проте у разі вчинення ними суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, залучаються до кримінального провадження і до них можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

Зазначена періодизація віку неповнолітньої особи відповідає етапам формування такої особистості, на що звертають увагу фахівці у галузі вікової психології. До таких етапів можна віднести:

1) молодший підлітковий вік, який охоплює період розвитку 11–12 років; 2) старший підлітковий вік – 13–15 років; 3) молодший юнацький вік, який починається приблизно у 16 років і закінчується до 18 років [21–23].

Висновок. Таким чином, враховуючи можливість вчинення особою суспільно небезпечного діяння та залучення її у зв'язку з цим до кримінального судочинства, можна запропонувати таку періодизацію віку неповнолітньої особи: 1) малолітні особи віком до 11 років. Вони перебувають поза сферою кримінально-правового впливу; 2) малолітні особи віком від 11 до 14 років. Такі особи не несуть кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, але залучаються до кримінального провадження і до них можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру; 3) неповнолітні особи віком від 14 до 16 років. Такі особи притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України; 4) неповнолітні особи віком від 16 до 18 років. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності у загальному порядку. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх осіб віком від 14 (16) до 18 років здійснюється відповідно до вимог § 1 глави 38 чинного КПК України.

З урахуванням вищевикладеного, можна визначити, що неповнолітнім підозрюваним є особа у віці від 16 років (у випадках, передбачених положеннями ч. 2 ст. 22 КК України, з 14 років) до 18 років, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження такої особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

Аналіз правового становища неповнолітнього підозрюваного дозволяє зробити висновок, що він є самостійним учасником кримінальних процесуальних відносин і, вступаючи у сферу кримінального судочинства, зберігає свій конституційний статус, що характеризує його як громадянина держави, і набуває кримінального процесуального статусу як учасник кримінального провадження.

Список використаних джерел: 1. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособие. – 2-е изд., испр., доп. / Э. Б. Мельникова. – М. : Дело, 2001. – 272 с. 2. Конвенція [ООН] про права дитини : від 20 листоп. 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 205. 3. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : від 14 груд. 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205. 4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх : від 29 листоп. 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

5. Сімейний кодекс України : закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135. 6. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. 7. Кодекс законів про працю України : закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. 8. Житловий кодекс Української РСР : закон України від 30 черв. 1983 р. № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>. 9. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : закон України від 5 лют. 1993 р. № 2998-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – Ст. 167. 10. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. 11. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник / под ред. Б. В. Здравомыслова. – М. : Юрист, 1999. – 480 с. 12. Мороз В. Ф. Про юридичну оцінку суспільно небезпечних вчинків, скоєних підлітками віком від 11 до 14 років / В. Мороз // Право України. – 1999. – № 9. – С. 72–75. 13. Загородній В. В. Щодо зниження віку кримінальної відповідальності неповнолітніх / В. В. Загородній, А. М. Титов // Проблеми досудового та судового провадження : зб. тез кругл. столу, м. Донецьк, 28 жовт. 2011 р. – Донецьк : Донецьк. юрид. ін-т, 2012. – С. 148–149. 14. Вергунова С. Н. Уголовно-процессуальное положение несовершеннолетних при расследовании преступлений органами внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Вергунова Светлана Николаевна. – СПб., 2004. – 245 с. 15. Игошев К. Е. Семья, дети, школа / К. Е. Игошев, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1989. – 448 с. 16. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. Т. 2 / Иван Яковлевич Фойницкий. – 4-е изд., доп. и пересм. – СПб. : Типо-литография Двигатель, 1915. – 608 с. 17. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гідулянова Євгенія Миколаївна. – Одеса, 2008. – 245 с. 18. Зеленський С. М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Зеленський Сергій Миколайович. – Київ, 2007. – 318 с. 19. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Палюх Лідія Михайлівна. – Львів, 2006. – 231 с. 20. Лукьянчиков Е. Д. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних : учеб. пособие / Е. Д. Лукьянчиков, Д. П. Письменный. – Київ : НІИиРІО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1987. – 67 с. 21. Лукин Н. С. Психология подростка / Н. С. Лукин. – М. : Учпедгиз, 1959. – 240 с. 22. Орлов В. С. Подросток и преступление : Основные пути предупреждения преступлений несовершеннолетних / В. С. Орлов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 202 с. 23. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте: психологические исследования / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.

Надійшла до редколегії 26.08.2015

Пнев С. С. Определение понятия несовершеннолетнего подозреваемого в уголовном производстве

Рассмотрены положения международно-правовых актов и национального законодательства по вопросам регламентации уголовного производства в отношении несовершеннолетних. Отдельно исследованы вопросы определения возраста, с которого наступает уголовная ответственность, в соответствии с законодательством Украины и некоторых других стран. Предложена периодизация возраста несовершеннолетнего в зависимости от возможности совершения им общественно опасного деяния и вовлечения его в связи с этим в уголовное судопроизводство. Сформулировано понятие несовершеннолетнего подозреваемого.

Ключевые слова: международно-правовые акты, УПК Украины, уголовное производство в отношении несовершеннолетних, досудебное расследование, несовершеннолетний подозреваемый, возраст лица, законный представитель, защита несовершеннолетнего.

Piev S. S. Determining the concept of a minor suspect within criminal proceedings

It is proved that the concept of the age of a minor suspect that is contained in the current Criminal Procedural Code of Ukraine is imperfect. In order to improve this concept a comparison of international and legal acts is conducted; and it is found out that different countries at the legislative level have polar definitions of the studied concept, and the age of bringing minors to criminal liability in criminal proceedings varies from 7 to 18 years. National legislation concerning the term of «a minor» is studied. The regulation of criminal proceedings, where the participants are minor suspects and accused persons is analyzed; at the same time certain gaps and inconsistencies are established. Academic positions of scholars concerning studied issues are provided; the lack of clarity and consensus in defining the studied concept is found out. After singling out one of the most spread positions of scholars about the further establishment of a reduced age of criminal liability for juveniles, who in the present state are more informed about crime and social behavior and their personal estimation, the author has grounded his own scientific position about the fallacy of such approaches. It is emphasized on the need to continue the implementation of international tendencies of developing juvenile justice in Ukraine, according to the provisions of which the offence committed by a minor may be provided with the legal assessment beyond the criminal proceedings and judicial proceedings, if a particularly serious crime is not committed. Before taking such a decision in Ukraine, periodization and classification of the age of a minor, depending on the possibility to commit not serious, socially dangerous act (omission) and involvement in regard to this to the criminal proceedings and judicial proceedings under the current legislation, are offered. By the results of the study the author's concept of a minor suspect is formulated.

Keywords: international and legal acts, Criminal Procedural Code of Ukraine, criminal proceedings against minors, pre-trial investigation, minor suspect, person's age, legal representative, defense of a minor.